

GEENZIJDS VAN HET EIGEN VOLK Beschouwingen over transculturaliteit

Marc Van den Bossche

1. Voor velen in België betekent zondag 24 november 1991 een dag waarop een niet onaanzienlijke massa haar afkeer heeft laten blijken voor de traditionele democratische politieke partijen. Maar het fenomeen spreidt zich over heel Europa uit : overal zijn er mensen, niet zelden gemanipuleerd door nationalistische ideologen en politici, die opkomen voor het principe dat 'het eigen volk' primeert op de universele verklaring van de rechten van de mens.

2. Tijdens een lezing over de Amerikaanse (postmoderne) filosoof Richard Rorty vroeg iemand me hoe ik vanuit dat postmodernistisch geïnspireerde denken een antwoord zou formuleren op het probleem dat 'Vlaams Blok' heet. Immers — zo luidt dan doorgaans de redenering — in het postmoderne denken neemt men afscheid van het funderen, van de begronding van het denken : er wordt niet langer uitgegaan van een laatste principe dat ter legitimering van het denken en handelen zou kunnen dienen. De pretentie het wezen van de mens, zijn natuur, te kunnen doorgronden, wordt er afgedaan als een illusie. Een illusie waarmee de geschiedenis van de filosofie zich wél vijftientig eeuwen lang heeft voortgesleept. Deze (tot op dit punt correcte) redenering wordt dan besloten met het idee dat men zonder fundering ook niet meer tot een kritisch denken kan komen. Alles schijnt plots evenveel waarde te hebben. En daar loopt deze redenering dus mank.

3. In het hiernavolgend artikel zou ik die student, en met hem alle andere, in Vlaanderen nog altijd welig tierende, verdoemers van het postmoderne denken een antwoord willen geven. Dat antwoord is een tikkeltje polemisch. Enerzijds, omdat ik zal beweren dat een postmodern denken ons zou kunnen verlossen van de ziekte die op 24 november 1991 tot uiting kwam, anderzijds, omdat hier ook zal gepleit worden voor het afstappen van een traditioneel denken over cultuur, volk en de eigenheid daarvan. Volk en cultuur worden hier niet langer gezien als een mogelijke fundering van het denken. De (stoute) stelling luidt : wie pleit voor de identiteit van een volk, begeeft zich op gevaarlijke, mogelijk racistische wegen.¹ Toch zal het begrip 'identiteit' hier gehanteerd blijven, zij het in een andere betekenis dan de traditionele.

4. Toegegeven, soms valt er wel iets te zeggen voor diegenen die menen het postmodernisme over de hekel te moeten halen. Tegenwoordig gaat namelijk ongeveer alles postmodern heten : van de frituur tegenover mijn deur, waar ook spaghetti wordt verkocht, tot de nieuwste roman waar geen lijn in zit, dus meerduidig is, moeilijk, niet in vakjes te stoppen, lastig voor critici.

Welke gemeenschappelijke trekken vallen er te distilleren uit die overvloed aan postmodern ideeëngoed ? Om te beginnen kan opgemerkt worden dat postmodern denken niets nieuws heeft. Ik zie al een eeuwenlange tegenbeweging in de geschiedenis van de filosofie, die zich verzet tegen een strak, rechtlijnig, op mathematisch-natuurwetenschappelijk model georiënteerd denken. Zo men wil : wat karakteristiek is voor wat nu postmodern heet te zijn, valt al aan te treffen bij sommige humanistische denkers in de zestiende eeuw. Montaigne bijvoorbeeld. Wat ik er dan karakteristiek aan vind, is die uitgesproken eis van pluraliteit en het gevoel niet met zekerheden te moeten, te mogen leven. Als we er van uitgaan dat die éne grond voor ons denken en handelen niet te vinden is, dat we een daarop gebaseerde utopie niet kunnen 'maken', zonder in een of andere vorm van terreur te vervallen, dan zou die pluraliteit en de ermee gepaard gaande tolerantie misschien wel een kans krijgen. Uit die tolerantie en pluraliteit kan men ook de contaminatie als een belangrijke karakteristiek van het postmoderne denken deduceren. Het is een denken van de dooreenhaspeling : men beperkt zich niet tot dat ene zaligmakende model, die ene, unieke vorm van zingeving, dat ene mooi afgelijnde wereldbeeld. Men stelt zich open, bereid andere invloeden te ondergaan, de eigen grenzen te doorbreken.

Tegenwoordig hoor je dan ook wel eens uitspraken over 'deze postmoderne tijden'. Verwezen wordt dan naar de feitelijke (materiële) pluraliteit, die 'pluraliteit' waar we mee geconfronteerd worden in het straatbeeld. Het is de pluraliteit van het 'alles kan, alles mag', de pluraliteit van het commerciële gebeuren. Wat dus geen pluraliteit te noemen valt, maar je reinste uniformiteit : het uniform van mensen die gedwee meehuppelen in een schijnbaar onstuitbare maalstroom van productie en consumptie. Dat soort uniformiteit verdringt diepgaande dingen, dat wat die maalstroom zou doen stotteren : kunst, literatuur...Let wel, een postmoderne pluraliteit zou zeker geen banvloek uitspreken over al die zo bijzonder leuke verworvenheden van onze consumptiemaatschappij (sic). Ze streeft er enkel naar dat al dat leuks geen blinde vlekken creëert, geen ééndimensionaliteit teweegbrengt, het andere ook een kans geeft. Of beter : ze streeft niet, ze hoopt, toont andere mogelijkheden. Streven houdt immers in die grond, dat ultieme model, te hanteren. Dwang uit te oefenen dus. Eigenlijk kan men enkel mogelijkheden tonen en hopen dat mensen niet eeuwig blind blijven. Maar misschien moeten we niet té optimistisch zijn.

5. Terug naar mijn thema : onze cultuur, ons volk, en wat het hierboven, summier, geschetste denken daar zou kunnen over vertellen. Eenvoudig gesteld zou het zo klinken, dat het postmoderne denken als filosofisch pleidooi voor pluraliteit, bij uitstek een antwoord geeft op problemen van intolerantie, van gebrek aan respect voor het andere, zoals die gesteld worden door extreem-rechtse politici die mensenrechten minder belangrijk vinden dan het feit dat mensen rond hun kerktoren allen dezelfde kleur hebben. Ik stelde al dat wij momenteel niét in die zogeheten postmoderne tijden leven. De pluraliteit waar we tegenwoordig met de neus worden op gedrukt, is slechts dit veelkleurige masker waar eigenlijk uniformiteit achter schuilgaat. Postmodern denken, handelen, leven, beschouw ik daarom niet als wat hier en nu kan beschreven worden als reëel bestaand, nee, ik zie het postmoderne denken als iets normatiefs, iets dat nog moet nagestreefd worden, dat we nog in onze cultuur zouden moeten binnensmokkelen.

6. 'Onze cultuur', wat is dat, wat stelt dat voor ? Het traditionele cultuurbegrip duidt op een organisch geheel dat verschillend is van andere dergelijke geheelen en dat een specifiek te onderscheiden volk draagt en beleeft — een volk dat dus ook het wezen van die cultuur tot uiting brengt en waardoor die cultuur tot een eenheid wordt gesmeed : alle handelingen krijgen die specifieke culturele stempel mee. In dit perspectief is cultuur de gemeenschappelijke vorm van leven, denken, en handelen van een volk.

7. Die traditionele opvatting van cultuur drukt ook iets uit van eigenheid, van identiteit, van eenduidigheid : zo te denken of te doen typeert mensen van dat volk van dié cultuur. Het onderscheidt hen van anderen, die hun eigen, onderling identieke wijze van denken en doen hebben. Wat anders is, is ons dus vreemd. Het zou hier niet thuishoren, tenzij het zich aanpast. Of extremer : het kan hier niet thuishoren, want blijft gestempeld door de eigen cultuur.

Ik overdrijf door te veralgemenen wat slechts door een (voorlopige ?) minderheid in een aantal Europese steden wordt uitgesproken. Maar ik overdrijf ook met opzet. Zouden we ons immers niet moeten afvragen of we in de kern niet zijn blijven vastzitten aan dit traditionele cultuurbegrip en dus in embryonale vorm een beetje racisme in ons dragen ? Gematigder gesteld : verhindert dit cultuurbegrip ons niet werkelijk te leren leven, te leren omgaan met een pluraliteit van levensvormen. De traditionele opvatting van de eigenheid van een cultuur zal ik daarom verder in dit artikel stellen tegenover een andere vorm van eigenheid, een vorm die niet in zichzelf besloten is, maar wezenlijk openstaat voor het andere.

8. Dit traditionele cultuurbegrip stelt inderdaad problemen. Emigratie en immigratie, het uniformiserende effect van wereldwijd verspreide technieken, de

communicatiemiddelen, het verkeer dat geen grenzen meer schijnt te kennen, toerisme, de culturele mengelmoes in de hedendaagse muziek...Het zijn maar enkele factoren die van de vroegere, netjes in eigen zeden en gewoonten ingekapselde culturen ware smeltkroezen hebben gemaakt. Een cultuur beschouwen als een organisch geheel dat het handelen en denken van alle erin betrokken individuen eenduidig stempelt, lijkt dus niet langer op enige validiteit te kunnen terugvallen. Het nu nog hebben over culturen in de traditionele betekenis van het woord, maakt het onmogelijk oog te hebben voor de interne differentie, voor de pluraliteit aan levensvormen en aan zingevingen. Onze hedendaagse maatschappij is multicultureel. Voor de opzet van dit artikel hebben we het dan expliciet over een etnische pluraliteit, maar het gaat uiteraard veel verder dan dat. Er heeft ook een geïntensiveerde osmose plaats die niet langer toelaat het over strikt afgebakende groepjes te hebben binnen één cultuur : er doen zich lijnen voor die doorheen alle culturen snijden. 'Eigenheid' en 'vreemdheid' zijn totaal inadequate begrippen geworden in hun vroegere betekenis. Het begrip cultuur kan nu enkel nog verwijzen naar contexten waarin bepaalde praktijken zijn gegroeid, die constant evolueren en adaptief zijn.

Wat kan dan nog de identiteit van een volk heten, als afgesloten geheel ?

9. Als we het hebben over begrippen als 'eigenheid' en 'vreemdheid', staan we niet ver af van andere begrippen als 'vriend' en 'vijand'. Het ene draagt de kiem van het andere in zich. De vriend is wie ons vertrouwd lijkt, met wie we een identiteit te delen hebben; vijand is wie totaal vreemd voor ons is, met wie we schijnbaar niets te delen hebben. Ik overdrijf nogmaals om te tonen dat de stap van 'vreemdheid' naar 'vijandschap' eigenlijk niet zo groot is. Beide behoren tot eenzelfde logica, deze in het denken over culturen als strikt onderscheiden gehelen. Vreemdheid of andersheid erkennen doet niets af aan die logica. We stigmatiseren de andere in zijn anders zijn en creëren aldus 'getto's van andersheid'. Tot in zijn uiterste doorgedacht leidt dit tot xenofobie en racisme. Men beroept zich op het eigen volk als laatste principe : het volk fundeert het hele denken en handelen, verschaft het een grond. Dat denken vanuit zo'n fundament sluit zin voor pluraliteit uit.

10. Stel ik dit alles hier te scherp ? In realiteit gaat het er gelukkig (doorgaans) iets gematigder aan toe. Ik wil enkel tonen dat de traditionele concepten het embryo in zich dragen van een cultureel racisme. Door die concepten op de korrel te nemen, door "geenzijds van het heterogene en het eigene te denken" (Adorno) zouden we de zaak dus heel anders aanpakken.

11. Laten we daarom bijvoorbeeld ophouden te denken in termen van 'interculturaliteit'. Het 'inter' wijst op een tussen, een scheiding, een kloof zelfs. Een dialoog is er mogelijk, gewenst. Maar toch, we blijven hierdoor in het oude denkschema van 'het eigene en het andere'. Het 'inter' kan vervangen worden door een 'trans'. Transculturaliteit wijst op voortdurend mogelijke overgangen, op het vermogen tot osmose, de kunst méé te denken met de andere en zelfs, zoals Kant dat stelde over het oordeelsvermogen : in de plaats van ieder ander te kunnen denken. Eigenlijk gaat het erom al de anderen als een van ons te leren zien. Te zien dat we niet meer radicaal verschillend zijn.

12. Hét probleem is of de alteriteit elke vorm van eigenheid kan, mag opsorpen. Als morgen Europa wordt eengemaakt, zal dan overmorgen het Nederlands in een vergeethoekje gedrongen zijn ? Laten we ons ervoor hoeden. Een dergelijke uniformiserende tendens is uiteraard niet wenselijk. Men kan overigens betwijfelen of onze levensvorm zomaar vervaagd kan geraken. Als de ene cultuur invloeden ondergaat van een andere, er kenmerken van overneemt, dan doet zij dat op haar manier. Het begrip eigenheid kan nog ingang vinden, om de zeer eenvoudige reden dat we hoedanook 'geworteld' zijn in een bepaalde traditie, een traditie waarmee we andere invloeden zullen blijven vertalen naar het eigene. Jongeren kunnen hier enthousiasmerende invloeden ondergaan van Caraïbische muziek, maar ze zullen die op een of andere manier naar hun eigen leefsituatie omzetten, de oorspronkelijke geest ervan vervormen om hem tot iets eigens te maken. Of zou pakweg een vertaler van Chinese literatuur zijn eigen invloedssfeer buiten zijn uiteindelijk product kunnen houden ? Gaat hij Chinees denken ? Ik betwijfel het.

In zijn boek *Het verhaal van de kunst. Een wijsgerige hermeneutiek van het kunstwerk* (Meppel, Boom, 1990) geeft Jacques De Visscher er een mooi voorbeeld van hoe een cultuur zich andere culturele gegevens eigen maakt. De Visscher stelt in een hoofdstuk de vraag naar de grenzen van de Europese kunstervaring, ondermeer in verband met het toenemende aantal tentoonstellingen van niet-Europese kunst. Die gaan, zegt hij, de richting uit "van de stelling dat Europa toch nooit de aanmatiging mag veroorloven zich op het gebied van kunst en cultuur als het centrum van de wereld te beschouwen". De auteur vermeldt een tentoonstelling van 1972 in München, die plaats had onder de titel *Weltkulturen und moderne Kunst*. Alle niet-Europese inspiratiebronnen van Westerse kunstenaars werden er op een rijtje gezet. De Visscher : "De gelijkenis of beter gezegd het plagiaat is soms verbluffend. Het is alsof heel wat Franse impressionisten en Duitse expressionisten werkelijk niets zelf gevonden hebben. Zelfs al kan men bij de Europese kunstwerken nog bewondering opbrengen voor de plastische kwaliteiten van het werk, toch veroorzaakt de kennis van de context waarin het Europese werk is ontstaan een deuk in wat men de authenticiteitswaarde noemt".

Een deuk in de authenticiteitswaarde...Dat bedoelde ik dus met hogergestelde vraag naar de identiteit van een cultuur, die niet langer als dat goed afgebakende, welomschreven geheel kan beschouwd worden. Maar betekent dit dan dat we niets eigens meer hebben ? Nee. De Visscher : "Ik actualiseer geen Griekse sculpturen of Japanse houtsneden zonder hun een nieuwe betekenis toe te kennen. Door mij deze werken toe te eigenen en mij dus als door deze voorwerpen aangesproken te beschouwen, europeaniseer ik ze. Daaraan ontsnap ik niet. Ik stel mij bijgevolg niet boven de moderne Europese beschaving en dus ook niet boven mijn eigen tijd, ik blijf nu eenmaal eindig in deze wereld".

13. Jacques De Visscher heeft het hier expliciet over de wisselwerking tussen Europese en niet-Europese kunsten. We kunnen deze beschouwingen uitbreiden naar het algemene cultuurbegrip. Wanneer we geconfronteerd worden met andere culturen zullen we altijd uitgaan van een 'historisch a priori', van onze eigen manier waarop we de dingen hebben leren zien, ingevoegd in onze traditie. Vanuit die traditie, vanuit dat geworteld zijn in het eigene drukken wij een stempel op het andere. We actualiseren het en we doen dat liefst zonder al te veel eigenwaan of superioriteitsgevoel : we relativiseren onze authenticiteitswaarde, maar behouden toch een vorm van identiteit. Die identiteit kan echter niet langer gezien worden als een absoluut fundament voor ons denken en handelen. De hedendaagse xenofobie gebruikt het zowaar als een soort ethische imperatief, die zelfs de mensenrechten in de schaduw zou stellen.

Of die mensenrechten zelf dan geen grond vormen, dat soort fundament waar het postmodernisme van af wil ? Dat denk ik niet : de universele verklaring van de rechten van de mens beoogt precies respect voor pluraliteit en alteriteit en wil zeker niet oproepen tot universele pretenties, gebaseerd op particuliere gegevens.

14. Of : hoe eerst kan het eigen volk nu nog zijn ?

Noot

¹Het idee voor dit artikel ontleende ik vooral aan de Duitse filosoof Wolfgang Iser, die zelf sterk beïnvloed is door de Franse grootvader van het postmoderne denken, Jean-François Lyotard. Het begrip van de transculturaliteit dat ik hier verder zal ontwikkelen, hanteer ik in de betekenis die Iser eraan verleent en dat geïnspireerd is door het wittgensteiniaanse denken. In zijn belangrijkste werk, *Unsere postmoderne Moderne* (Weinheim, VCH Verlag, 1988), gaat hij uit van het begrip van de 'transversale Vernunft'. Dat is een vorm van rede die niet 'verticaal' gezien wordt, als staande boven alle andere, maar horizontaal, zich doorheen verschillende domeinen begevend zonder iets overheersends in zich te dragen. Het mag duidelijk zijn dat deze vorm van rede hier wordt gehanteerd voor het denken over culturen.